

MAYER ERZSÉBET

A plein air és a vörös légáram

Szubjektív gondolatok a Teremtés –

Ferenczy Noémi művészete című kiállítás kapcsán

MAYER ERZSÉBET (1951) Budapest

„A képek azok a tárgyak, melyek a legtöbb butaságot kénytelenek meghallgatni.”

Oscar Wilde

INSPIRÁCIÓ A TÉMÁHOZ

2020 tavaszán kimentem Szentendrére, hogy megnézzem Ferenczy Noémi gobelinkiallítását. Bodonyi Emőke művészettörténész éppen egy szenior csoportnak tartott tárlatvezetést, amihez örömmel csatlakoztam. A híres *Teremtés* és *Madonna* gobelinek után az utolsó termék egyikében láthattam *Szent Erzsébetet* mint kolhozparasztnőt a dolgozó nők egyikéként. Mivel Ferenczy Noémi életműve a mai napig nem teljesen feldolgozott, tele van rejtélyekkel vagy rejtett tényekkel. Az első kérdésem az volt, hogyan mehet végbe egy ilyen erőteljes párfordulás valakinek az életében és életművében.

Tapolcai születésű lévén, követem egykori városom eseményeit. Arról kaptam hírt, hogy lelkes tapolcai önkéntesek hozzáláttak az elhanyagolt, gondozatlan zsidó temető rendbehozásához. Ott találtak rá Lessner Sámuel, a híres bordinasztia egyik tagjának carrarai márványból készült síremlékére, amelyet Ferenczy Béni szőlőfürtjei díszítenek. Úgy tudjuk, ez volt az utolsó munkája. A kérdésem az volt, milyen szálakon fonódott össze Béni és a Lessner család élete.

A Ferenczy családdal foglalkozván egyre inkább megkerülhetlenné vált számomra a család eredeti német neve, ugyanis Ferenczy Károly, a neves nagybányai magyar festő Carl Freundként született.

Ezeket a tényeket szerettem volna értelmes életszövevéé összeszőni.

A CSALÁDI MULTIKULTI

Ahogy említettem, Ferenczy Károly (1862–1916), a híres, nagy elismertségű magyar festő apai ágon

Freund nevű bánáti nagybirtokos család gyermeke. Apja Bécsben a magyar minisztérium magas rangú hivatalnok, a magyar ügyek intézője. Úgy tudjuk, 1848-ban sem a bécsi, sem a magyar forradalomban nem vett részt, ezért tehetséges fiát többször is a hazaáruló gyermekének nevezték. Az Osztrák–Magyar Monarchia felállásával nagy változás állt be az osztrák–német család életében. Az apa Károly fiát Budapesten magyar keresztény iskolákba járatta, aki itt készült volna fel a bánáti birtokok kezelésére. De a sors mást rendelt számára. A távoli rokonával, az osztrák–cseh származású, bécsi műveltségű Fialka Olgával (1848–1930) való találkozást követően Ferenczy Károly a képzőművészet bűvkörébe került, és a nála tizennégy évvel idősebb, tehetséges festő, illusztrátor Olgát feleségül vette. Házasságkötésük után néhány napra megszületett első gyermekük, Valér (1885–1954), majd őt követték az ikrek: Béni (1990–1967) és Noémi (1990–1957). Fialka Olga ettől kezdve férje alkotói pályafutását támogatta, segítette gyermekeit, s teljesen felhagyott művészi tevékenységével. Férje amúgy is kritikával illette illusztrációit. A család választott hazája Magyarország lett, életük színhelye pedig Nagybánya. A festőtelepen éltek a gazdag nagypolgárok életét, s mivel ekkor Európában útlevíl nélkül lehetett utazni (az oroszok és a törökök kivételével), beutazták a klasszikus európai kultúra valamennyi jelentős helyét, megnézték a korszak kiemelkedő kiállításait. Ferenczy Károly igényesen beszélt választott anyanyelvét, jóllehet a családban többnyire németül társalogtak. A gyerekek a magyar és a német nyelven kívül használták a nagy európai nyelveket, Fialka Olga pedig még több szláv nyelvet is. Összegzésként: osztrák, német, cseh öszszefogásból felállt egy magyar család elkötelezve a magyar kultúra megújítása iránt. Velük kapcsolatban

Ferenczy Múzeum Centrum, Szentendre, 2020. február 21 – július 12.

arra a kérdésre, hogy ki a magyar, csak azt válaszolhatom: aki annak tartja magát. Ne feledjük, hogy a magyar nemzeti mozgalom középpontja, Pest – 1873-tól Budapest – lakóinak többsége német volt, s közülük többen szolgálták a magyar ügyet. (Lásd erről Mikusi Balázs Robert Volkmann zeneszerzőről írt könyvét.)

A Nagybányai Művésztelep 1896-tól azzal a céllal jön létre, hogy a korszerű nemzeti művészetet megteremtse, az alkotásokat kiemelje a szűk provinciális élet megörökítésének szándékából, az öntömjenezés szolgálatából. A nagybányai telep zárt kolónia volt, távol a világ zajától, a történelem viharaitól, a társadalmi gondoktól. A tiszta festészet művelésére szövetkeztek, s fegyelmezett, alázatos alkotó munkára. Valamennyiük számára meghatározó volt a természet közelsége, a természet teremtőerejének, szépségének csodálata. Ferenczy Károly európeerként élt. S hogy valóban megújította a magyar festészetet, beszédesen bizonyítja, hogy például *Három királyok* festményét milyen elutasítóan, értetlenül fogadták. Többen feljegyezték, hogy az első nagybányai kiállításokra a pesti közönség „röhögni” járt. Ferenczy *Három királyok* képén a „zöld lovak” felháborították a közönséget, s az élc-lapok is tele voltak gúnyolódó cikkekkkel. Erről a képről írt elemzésemben (*Íme, a nőember* tanulmánykötet) hangsúlyozom a téma eredeti értelmezését és festői kivitelezését, valamint az ember és a természet összefüggésében gondolkodó művész láttató festői erejét.

A Ferenczy gyerekek anyjukkal együtt betagozódtak a nagybányai telep művészvilágába: Noémi szőtt reggeltől estig. Elkészítette *Madonna* (1914), valamint *Teremtés* (1913) gobelinjét, amelyek egyértelműen bizonyítják dekoratív, archaizáló szemléletét, technikai felkészültségét, a bensőségességre való hajlamát. Lírai egyénisége átsüt az alkotásain. A keresztény ikonográfia és a mitológia bűvkörében élt. Ez utóbbiból Vénusz, Szapphó (1919), valamint Heró és Leander (1925) története érdekelte. Nem témája jelen tanulmányomnak, de a tragikus, kiteljesületlen, elaltatott szerelem élménye ott van ezeken a mitológiai képeken.

Béni, jóllehet gondolkodásmódban, viselkedésben leginkább különbözött apja elveitől és elvárásaitól, mégis a klasszikus európai művészeti hagyományok jelennek meg szobraiban. Ha elvárhatjuk, hogy a művész személyisége hitelesítse az alkotást, akkor Béni nem kapna túl sok elismerést. Inkább technikai ismeretek megvalósítója, mint önálló teremtő.

Valér festőként (is) követte apját, hatása alól nem tudott kibújni. Apja halálát és a Monarchia

szétesését követően talajvesztett lett. Grafikai munkákkal próbálkozott, nem is eredménytelenül.

Ez a termékeny, hatékony alkotói élet az első világháború végével és Ferenczy Károly halálával tragikusan ért véget. Se Monarchia, se Magyarország, se birtok, se művésztelep. Sarkítva úgy is mondhatnám: a Ferenczy család első nagy történelmi vállalkozását elfújta a történelmi légáram. Egészen pontosan az a történelmi földrengés döntötte romba, amit a gazdasági, társadalmi, kulturális sikerektől megrészegült Nagymagyarország nemcsak hogy nem érzékelt, hanem ha érzékelt is, nem vette komolyan. A politikai elit teljes valóságvesztésben élt. Osztrák részen is. A balkáni szláv népek egyáltalán nem akartak osztráknémetek lenni, magyarok pedig végképp. Az angolok a háttérből Németországot akarták izolálni, az oroszok pedig a Monarchia megsemmisítésére törekedtek. A jól megtervezett, de a szereplők/statiszták által át nem látott helyzet – az ideák, a verbális konstrukciók, a szűklátókörűség miatt – tragikusan ért véget. Az sem mellékes tény, hogy Nagybánya nagy bányái angol, valamint francia, német társaságok kezében voltak.

A VÖRÖS LÉGÁRAM

A vörös légáram a fent említett vákuum miatt hatékonyan betört keletről is, nyugatról is. A Ferenczy ikrek balra fordulása egyben korjelenség is, a kommunizmus kísértete történelmi tény. A kérdés sokkal inkább az, miként tett olyan nagy befolyásra ez az eszme a családban. Nem a tanácsköztársaság kikiáltásával kezdődött. Noémi korábban is radikális baloldali csoportokkal tartotta a kapcsolatot, a tanácsköztársaság művészeti tevékenységébe való bekapcsolódása ennek következménye. A bukás után Bénivel együtt bújtatták barátaikat, de ők maguk is emigrációba kényszerültek. A vörös fonál végigkísérte életüket. Noémi eleinte a romániai, majd 1929-től a német kommunista párt tagja. A balos átalakulást jól mutatja Noémi férjének életútja. Kőrösi Krizsán Sándor (1896–1970) az első világháborúban orosz fogságba esett, majd az ott élő forradalmi értelmiségiek hatására balra fordult. Ahol megjelent, ott fontos személyiségek közelébe került, s a mediális eszközöket eszméi terjesztésének szolgálatába állította. Moszkvában Kun Béla titkára volt, Trockijjal közeli barátságba került. Amikor visszaküldték Romániába, a Romániai Kommunisták Pártjának vezetője lett. (Fontos érteni a párt nevét: nem román kommunistákról, hanem a Romániában élő idegenek pártjáról van szó. Az 1933-ban

létrejött párt alig egynegyede volt román, többsége magyar, zsidó, bolgár, orosz, ukrán, moldvai volt.) Az erőteljes balratolódás, a mindenféle nacionalizmussal való szembenállásuk azzal is összefüggött, hogy a nemzetállamokban bizonytalanul élők a szocialista eszméktől remélték a velük szemben megnyilvánuló diszkriminatív – jogegyenlőség, általános választójog biztosításának akadozása – intézkedések megszűnését. Kőrösi Krizsán 1936-ban áttelepedett Magyarországra, 1941-től a Magyar Nemzet berlini tudósítója. 1951-től a müncheni Szabad Európa Rádió magyar főszerkesztője. Inét meggy nyugdíjba 1965-ben.

Béni balos múltja még erőteljesebb. A tanácsköztársaság 133 napja alatt a Művészeti Direktórium tagja. A bukás után Bécsbe emigrált. Az ő balos befolyásoltsága sem ekkor kezdődött. Már korábban meghatározó volt számára Lukács György személye. A baloldal extravagáns figurája meggyőzően hirdette a világproletárság igazsághozó szerepét, a demokrácia fontosságát. Lukács György apjának, a dúsgazdag zsidó bankárnak lakását már 1916-ban Ferenczy Noémi *Alvó lány* című képe díszíti. Béni már Nagybányán olvasta a *Kommunista kiáltványt*, ami a baloldaliak meggyőződésének és érvelésének fundamentumát biztosította. Erre alapozták a társadalmi akadályok leküzdésének reményét.

A balos befolyás erejét az is erősíthette, hogy a családban nagy volt az apai tekintély. A vörös elköteleződés felfogható akár az ez elleni nyílt vagy burkolt lázadásként is. Ferenczy Károly az európai klasszicitáshoz, Európa szellemi és morális értékrendjéhez kötődött, ami a gyermekei számára kiüresedett, élehetetlen életformává vált. Ahogy Béni kapcsán említettem, ő volt leginkább demokrata a családban, érte ezalatt, hogy legerőteljesebben tagadta az apai értékeket. A Monarchiával és a magyar nemzeti törekvésekkel szemben ő volt leginkább elkötelezett a nemzetközi tendenciák iránt.

NEMZETI ÉS NEMZETKÖZI SZÉLJÁRÁSOK A CSALÁDBAN

Béni a bécsi emigrációban elvette feleségül az egyik osztrák tanítványát, akitől két gyermeke született. Egyikük, Mátyás (1923–1943) később visszakanyarodott a család eddigi életében takarékos üzemmódban működtetett német gyökerekhez. Német katonaként szolgált a Wehrmachtban, amely Hitler hatalomra jutását követően nemzetiszocialista hadsereg lett. Úgy tudjuk, húszévesen, 1943-ban autóbalesetben halt meg, majd eltűnt a családi emlékezet mélyén. A történelmi inga tehát az ő ese-

tében nyugatról lendült, és barna színt kevert az amúgy is színváltozatos család életébe. Béni házassága válással végződött, 1933-ban immáron Moszkvába ment, ahol feleségül vette Plop Mária Erzsébetet, akit még Nagybányáról ismert. A vörös szín tónusa a családban így tömörebbé vált. Életük Budapesten folytatódott. Mivel a II. világháborúban zsidókat bújattak, Béni később megkapta a Világ Igaza-díjat. Litván György ezt személyesen megköszönte egy 1979-es írásában, amelyben megemlíti, hogy Béni és felesége tucatjával mentették ki a zsidókat a már fallal körülfalt pesti gettóból. Ezek az élettények teszik érthetővé kapcsolódását és elköteleződését többek között a gazdag tapolcai Lessner családdal. A kárpótlás itthon sem marad el. 1948-ban Kossuth-díjat kap, jóllehet '49-ben elbocsájtják az egyetemről. '56-ban agyembóliától lebénel, elveszíti beszédképességét. Két történelmi sokkot kell még elszenvednie fia halálán túl: Budapest német megszállását, valamint 1956-ban a lúkas nemzeti lobogókat.

A II. világháborút követően Noémi is védelmet kapott, és kárpótolták elvhu magatartásáért. 1947-ben kiállítását Lukács György, a család dúsgazdag patrónusának fia nyitotta meg. Ez a gesztus ugyanakkor a haladási irány kijelölését is jelentette. Állami megbízásokra dolgozott. A művek címe (*Közétársaság fája, Összefogás, Szabadság*) mutatja, hogy Noémi eleget tett az elvárásoknak. 1948-ban Kossuth-díjat kapott, 1951-től '56-ig az Iparművészeti Főiskolán tanított.

SZÉLFORGATAG A MŰTEREMBEN

Említettem, hogy Béni első házasságából született fia 1943-ban Wehrmacht-katonaként meghalt. Még középiskolás korában a bécsi Theresianumból vonult be, majd a Franciaországot megszálló német haderő tagjaként Poitiers-ba került. Itt érte baleset, a katonákat szállító teherautóról lezuhant és szörnyethalt. Jeltelen katonai sírban nyugszik. Béni nem szívesen beszélt erről, művei sem őrzik Mátyás fia emlékét. Vele ellentétben Plop Mária Erzsébet fia, Miklós alakja többször is feltűnik az életműben.

Bodonyi Emőke frissen megjelent könyve Ferenczy Noémiről kronologikusan halad az életmű áttekintésekor. Fogalmazhatnék úgy is, hogy a teremtés csodájától a kolhozparasztta süllyedt Szent Erzsébeten át a végső búcsúra való felkészülés jelenetéig. Mindez a folyamat a gobelinek témaválasztásán, térkezelésén, színvilágán nyomot hagyott. Alkotásain az ember eleinte a pompás természet részeként jelenik meg, majd gondozójaként és

felhasználójaként, miközben a termelőmunka himnusza hangzik. Ezekben a munkásoképeken a közép-pontban, frontálisan megformálva látjuk a dolgozókat, környezetük a munkára, a kezükben tartott szerszám a konkrét munkafeladatra utal, a bordúrón pedig ott találjuk a munka eredményét. Ezek a figurák már nem kecsesek, mozdulataikból hiányzik a test hajlékonysága. Aligha állíthatjuk, hogy Noémi lírai hajlama és dekoratív készsége kiteljesedett ezeken a kárpitokon. A figurák a szocialista realizmus alaptételére jönnek létre: tipikus alakok, tipikus körülmények között. Az ünnep megélt áhítata helyett maradt a hétköznapi hétköznapisága. A természet itt már munkaterület, elveszíti buja gazdagságát, mint ahogy a munkások is elveszítik saját személyiségüket. De mindez még rendjén is volna, ha ismerjük a szocialista realizmus emberfogalmát: az ember társadalmi viszonyainak összessége. Innen már csak egy lépés, hogy a gyakran vizsztatérő munkásnő-gobelinek egyikén megjelenik a vörös baloldal szimbóluma, a sarló és a kalapács. Majd az anya dicső gyermekei masíroznak vörös zászlót lobogtatva kárpitjain. Nehéz elképzelni, hogy a művésznő ne tudta volna, hogy a népszerű és ismert Szent Erzsébet-legendában nem csupán a történet a lényeges, hanem a spiritualitás, a belülről megélt istenhit, a teljes személyiség jósága az adott történelmi-társadalmi elvárások ellenére. Szent Erzsébet jelenléte a magyar kultúrtörténetben töretlen, ez minden bizonnyal azzal hozható összefüggésbe, hogy Szent Erzsébet az ég és a föld leánya egyszerre, a neve azt jelenti: Isten az én esküvésem. Története egy mélyebb pogány (ókori) tant és egy még mélyebb ősi tudást is magában rejt, amennyiben megmutatja a dolgok, jelenségek átfordulását, minőségi újjászületését. Mint ahogy azt is, hogy az ilyen minőségi átfordulás csak akkor lehetséges, ha az ember be van kapcsolva az univerzum nagyobb összefüggésrendszerébe, s ha az ember képes megélni saját élet- és létfolyamatait. Az ókori mitológiából Ceres, a gabonaistennő történetét az eleusziszi misztérium őrzi. Ez a tudás és lét-émlék ott van a bibliai szövegekben: a magnak el kell halnia, rothadnia a földben, hogy új élet sarjadjon belőle. Ezért tölt Ceres ifjú leánya, Koré több hónapot a sötét halálbirodalomban, majd amikor visszatér a földre, szárba szökken a gabona, és bőséges termést hoz. Ha mindezt figyelmen kívül hagyjuk, akkor valóban megérkezünk a kolhozparasztok termelési szintjére, vagyis a minőség világából a mennyiségébe – az aktuális politikai elvárásoknak megfelelően.

„SÍR SZELE KÉL”

Noémi 1957-ben, Béni 1967-ben, a Monarchia létrejöttének centenáriumi évében halt meg. Csak sajnálni tudom, hogy arra a kérdésemre, hogy milyen tanulsággal szolgált számukra a család százéves története, már nem kaphatok választ.

Bizonyos következtetéseket azért megoszthatok. A történelem mint vállalkozás és mint befektetés nem garantált sikerű. „Édesanyámtól örököltem a soha sehohol otthont nem találó vándorsorsot” – vallja Ferenczy Béni. A letakart múlt előbb vagy utóbb újjáéled. Az alkotás a megrendelő igényén túl elsősorban teremtőmunka, amihez nem elég a technikai tudás, még a széles körű szakmai ismeret sem, szükségeltetik maga a személy is. Továbbá az is, hogy a művészet ne kényszerű igazodás legyen a „fejlett” korszerű áramlatokhoz, ugyanis az állandó összehasonlítgatások megalázó és megszegyenítő érzést keltenek. Sokkal fontosabb a saját élethelyzet, a saját életút, a saját művészeti kifejezés vállalása. Mindez azért aktuális, mert a nemzeti, vallási, nemi, családi identitást érzékenyítő hatékony mediális propaganda ennek az ellenkezőjével csábít.

SZAKIRODALOM

- BIBÓ István, *Politikai históriák*, Argumentum, 2011.
 BODONYI Emőke, *Ferenczy Noémi*, Ferenczy Múzeum Centrum, Szentendre, 2020.
 BOIA, Lucian, *A román kommunizmus különös története*, Koinónia, 2017.
Egy aranykor modern mesterei, Szentendre, 2013.
 FERENCZY Béni, *Ferenczy Károly*, Nyugat kiadás.
 FERENCZY Béni, *Írás és kép*, Magvető, Budapest, 1961.
Ferenczy Béni Arcképe, Európa, Budapest, 1984.
 GERÓ András, *A magyar polgárosodás*, Atlantisz, Budapest, 1993.
 GOMBRICH, E. H., *A művészet története*, Gondolat, Budapest, 1978.
 GRATZ Gusztáv, *A dualizmus kora 1867–1918*, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1934.
 GRATZ Gusztáv, *A forradalmak kora 1918–1920*, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1935.
 HANGODI László, *Zsidó borászdinasztiák Tapolcán – és szerepük a térség borkultúrája történetében 1703–1944*, Tapolcai Értékmegőrző Egyesület, 2019.
 MAYER Erzsébet, *Íme a nőember*, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár, 2016.
 MAYER, Gregor, *A szarajevói merénylet és következménye*, Noran Libro, Budapest, 2014.
 RÉTI István, *Nagybányai művésztelep*, Kulturtrade, Budapest, 1994.
 UTRIO, *Kaari Éva lányai*, Corvina, Budapest, 1989.